

ПАРАДИГМА ВИСОКОТОВАРНОГО ВИРОБНИЦТВА В АГРАРНОМУ СЕКТОРІ

Проаналізовано сучасні тенденції щодо розвитку високотоварного виробництва. На прикладі сільськогосподарських підприємств Житомирської області досліджено основні показники діяльності високотоварних господарств. Визначено їх економічну, екологічну і соціальну ефективність та перспективи подальшого розвитку.

Постановка проблеми

Реформування аграрного сектора економіки України сприяло розвитку значної кількості суб'єктів господарювання, що притаманно і для Житомирщини. Однак, слід зазначити, що товаровиробники мають неоднаковий економічний потенціал та можливості щодо ведення сільськогосподарського виробництва. Сучасні технології із застосуванням прогресивних засобів виробництва впроваджуються, переважно, у найбільш економічно сильних господарствах, кількість яких незначна. Більшість виробників використовують лише окремі елементи технологій вирощування сільськогосподарських культур та утримання тварин, що призвело до порушень у господарському процесі, вплинуло на забезпеченість населення вітчизняними продуктами харчування.

У даний час важливим є пошук найбільш ефективних форм господарювання, оптимізація їх розмірів та виробничих потужностей. Необхідно розглядати не тільки кількісні параметри діяльності сільськогосподарських підприємств, але й досліджувати якісні показники та здійснювати планування на перспективу. Актуальним є дослідження пристосованості господарств до ринкових умов, що визначається часткою товарної продукції.

Аналіз останніх досліджень

В економічній науці впродовж останніх років значна увага вітчизняних і зарубіжних вчених та економістів спрямована на дослідження товарності сільськогосподарських підприємств й визначення її впливу на ефективність господарської діяльності. Дослідження даної тематики пов'язані з іменами провідних вчених аграрної економічної науки, а саме: С.П. Азізова [1], В.Я. Амбросова [2], В.Г. Андрійчука [3], М.В. Зубця [3], Т.В. Маренича [2], П.Т. Саблука [9] та ін. Обґрунтування перспективних форм господарювання та оптимальних розмірів підприємств аграрного сектора економіки відображено в наукових працях В.К. Збарського [4], П.К. Канінського [1], В.Я. Месель-Веселяка [6], Л.В. Молдавана [7], Т.С. Тарасенко [8], В.В. Юрчишина [3], В.Я. Узуна [10] та ін.

Об'єкти та методика досліджень

Об'єктом дослідження є процес розвитку високотоварних підприємств в умовах конкурентного ринкового середовища.

Методологія та методика дослідження

Методологічною та теоретичною основою дослідження є системний метод пізнання соціально-економічних явищ і процесів в ринкових умовах. Для вирішення окремих завдань використовувалися такі методи економічних досліджень: *абстрактно-логічний* (при формулюванні базових принципів, теоретичних узагальнень і висновків), *монографічний* (при дослідженні окремих високотоварних господарств), *метод порівняння* (при визначенні економічної ефективності діяльності підприємств різних організаційно-правових форм), *анкетування* (при опитуванні керівників високотоварних господарств) та ін.

Результати досліджень

У процесі проведення реформ в Україні виникла значна кількість виробників сільськогосподарської продукції: господарські товариства, приватні підприємства, фермерські, особисті селянські господарства та ін. Кожний з них має власні особливості ведення господарювання, специфіку виробництва, масштаби діяльності, рівень товарності та можливості задоволення потреб споживачів. Однак, слід відмітити, що реформовані підприємства виявилися непристосованими до умов ринку та неспроможними виконувати покладені на них функції.

Світова практика показує, що у розвитку сільськогосподарських підприємств переважає тенденція до концентрації виробництва. Об'єктивною її основою є техніко-економічні переваги великого виробництва перед дрібним, а саме: вищий рівень продуктивності праці; економія матеріальних і експлуатаційних витрат на одиницю площі; більше можливостей для раціональної організації виробництва, використання техніки, досягнень науки і прогресивної практики; умови для зберігання та реалізації продукції у кращі строки та вищої якості [8].

Проте, збільшення розмірів підприємств та їх підрозділів не може бути безмежним. Надмірна концентрація земель загрожує зруйнувати сільський уклад життя. Необхідно поєднувати великі, середні та дрібні виробництва і мати раціональні за розмірами підприємства, залежно від природних умов, спеціалізації, рівня інтенсивності виробництва та інших чинників.

За твердженням Л. В. Молдаван, великі сільськогосподарські підприємства у гонитві за прибутками стають вузькоспеціалізованими на виробництві зерна, соняшнику та ріпаку, порушуючи сівозміни, скорочуючи тваринництво та інші трудомісткі галузі [7]. Розвиток таких підприємств ототожнюється зі створенням латифундій, які не будуть враховувати інтересів місцевого населення, потреб суспільства, вимог екологічно збалансованого виробництва.

Аналізуючи аргументи прихильників, як малих, так і великих формувань та вивчивши досвід країн світу, зазначимо, що в обох випадках помітний однобічний підхід та недостатній рівень системності в дослідженнях.

Прихильники малих господарств як позитив, наводять вплив приватного господарювання на ефективність, прихильники великих господарств основним аргументом ефективності вважають ефект масштабу. На нашу думку, важливо розглядати не тільки кількісні параметри діяльності сільськогосподарських підприємств, але й досліджувати якісні показники: товарність підприємства, норму прибутку, рентабельність виробництва, урожайність культур, продуктивність тварин та ін. При цьому, важливу роль слід надавати пристосованості господарств до сучасних ринкових умов господарювання.

В даний час більшість науковців вважають, що переваги мають високотоварні господарства, незалежно від розмірів та організаційних форм, а тому вони й розвиватимуться у перспективі, адже "... доведено, що високотоварне виробництво забезпечує вищий рівень продуктивності праці та ефективності використання матеріальних ресурсів, а тому повинно розвиватися прискореними темпами" [2].

Таблиця 1. Переваги високотоварних сільськогосподарських підприємств

Суб'єкт	Вигода
Власник	залучення досвідчених фахівців; більша маневреність власного капіталу, раціоналізація використання ресурсного потенціалу, інтенсифікації та диверсифікації виробництва; пільгові кредити та дотації, залучення приватних інвестицій; ефективне використання ресурсного потенціалу, широкозахватних агрегатів; поєднання виробництва з переробкою та реалізацією; доступ до ринків збуту (об'ємні партії, можливості виходу на експорт)
Місцева громада	розвиток соціально-культурного побуту; наповнення місцевого бюджету
Працівники підприємства	своєчасна та висока заробітна плата; кращі умови праці, техніка безпеки, забезпеченість робочим інвентарем; соціальні гарантії
Орендодавець	своєчасний розрахунок; гарантія збереження та підвищення родючості ґрунту

Джерело: власні дослідження.

До високотоварних слід відносити суб'єкти господарювання, що мають рівень товарності більше 75 %, ефективно ведуть виробництво, пристосовані до умов ринку та діяльність яких спрямована на розвиток сільської місцевості і збереження навколишнього середовища. Для подальшого дослідження ми плануємо вивчити частину високотоварних підприємств із загальною площею сільськогосподарських угідь не менше 1 тис. га та поголів'ям ВРХ понад 100 умовних голів.

На нашу думку, перевагами високотоварних сільськогосподарських підприємств, що відповідають даним критеріям, є можливість ефективніше використовувати ресурси, застосовувати нову техніку й технологію, розвивати виробничу та соціальну інфраструктуру. Ці господарства мають можливість здійснювати первинну обробку і

переробку сільськогосподарської продукції, зберігати та реалізовувати її у терміни із найбільш сприятливою кон'юнктурою ринку. За рахунок раціонального поєднання галузей і ефективності діяльності їм вдається задовольняти вимоги власника, місцевої громади та орендодавців (табл. 1).

За рахунок вищеперелічених особливостей при високотоварному типі виробництва, на відміну від дрібнотоварного, відбувається зниження собівартості продукції при збільшенні обсягів її реалізації. Економія на масштабі дозволяє високотоварним сільськогосподарським підприємствам пропонувати свою продукцію за більш прийнятними цінами і, таким чином, захоплювати нові сегменти ринків та бути конкурентоспроможними, що підтверджують показники виробничо-господарської діяльності сільськогосподарських підприємств Житомирської області (табл. 2).

Таблиця 2. Показники виробничо-господарської діяльності сільськогосподарських підприємств Житомирської області

Показник	2008 р.		2009 р.		2010 р.		2010 р. до 2008 р., %	
	усі підприємства	в т. ч. високотоварні	усі підприємства	в т. ч. високотоварні	усі підприємства	в т. ч. високотоварні	усі підприємства	в т. ч. високотоварні
Кількість господарств, од.	1327	111	1349	105	1427	107	107,5	96,4
Площа ріллі, тис. га	491,7	165,1	509,8	170,2	511,7	175,1	104,1	106,1
Середня площа господарства, га	370,5	1487	377,9	1621	358,6	1636,4	96,8	110
Урожайність зернових, ц/га	24,7	36,5	23,2	34,5	29,7	38,4	120,2	105,2
Нааявність ВРХ, тис. гол. в т. ч. корів	92,3 37,6	37,1 16,3	91,9 36,2	36,2 15,1	88,4 35,6	35,9 14,3	95,8 94,7	96,8 87,7
Вироблено молока на 100 га с.-г. угідь, тис. т	16,0	16,8	15,9	16,3	15,6	16,2	97,5	96,4
Вироблено м'яса на 100 га с.-г. угідь, тис. т	2,7	4,3	1,8	4,0	1,6	3,7	59,3	86,0
Вироблено валової продукції на 1 га с.-г. угідь, млн грн	1,5	1,6	1,3	1,5	1,3	1,6	86,7	100,0
Рівень рентабельності, %	17,3	26,9	14,9	24,8	15,3	27,1	88,4	100,7
Вартість закупленої нової техніки, млн грн	114,3	29,5	103,0	28,1	110,3	30,2	96,5	102,4

Джерело: розраховано за даними Головного управління статистики в Житомирській області.

Досягти високих результатів економічної діяльності високотоварним господарствам вдалося за рахунок створення сучасного виробництва, власних переробних потужностей, запровадження нових технологій та інтенсифікації виробництва. Економія на масштабі дозволяє раціональніше використовувати ресурси, захоплювати нові сегменти ринків і бути конкурентоспроможними. Так, обробляючи 175 тис. га ріллі, високотоварні господарства виробляють валової продукції на суму 235 млн грн, при цьому, у них значно кращі показники за урожайністю сільськогосподарських культур та продуктивності тварин. Високотоварними підприємствами за 2010 р. закуплено 119 одиниць сільськогосподарської техніки на загальну суму 30,2 млн грн.

Для забезпечення сталого розвитку сільського господарства необхідно розглядати ефективність господарської діяльності в комплексі розвитку аграрного сектора економіки, при цьому, важливим є врахування соціальної інфраструктури. Дане питання особливо актуальне у зв'язку із сучасним станом села. Аналізуючи діяльність високотоварних господарств регіону, необхідно зазначити їх суттєвий внесок у розвиток соціальної інфраструктури (табл. 3).

Таблиця 3. Соціальна ефективність виробників товарної продукції

Показник	2008 р.		2009 р.		2010 р.		2010 р. до 2008 р., +/-	
	усі підприємства	в т. ч. високотоварні	усі підприємства	в т. ч. високотоварні	усі підприємства	в т. ч. високотоварні	усі підприємства	в т. ч. високотоварні
Середньомісячна оплата праці, грн	1004,4	2120,2	1109,8	2324,1	1192,2	2545,0	118,7	120,0
Орендна плата за 1 га с.-г. угідь, грн	261,1	300,2	270,0	320,4	271,7	350,8	104,1	116,9
Сплата податків до місцевих бюджетів в розрахунку на 1 га с.-г. угідь, грн	51,2	58,7	52,1	61,5	58,2	64,1	113,7	109,2
Введено в експлуатацію житла на 1 тис. чол., м ²	1257,2	356,8	1185,4	345,5	1240,6	370,7	98,7	103,9
Газифіковано населених пунктів, од.	19	5	14	4	17	6	89,5	120,0

Джерело: власні дослідження.

З даних таблиці 3 видно, що високотоварні підприємства більше уваги приділяють розвитку соціальної інфраструктури. Вищою є заробітна плата, яка у 2010 р. становила 2545 грн, що на 1352,8 грн більше, ніж в середньому по області. Високотоварні господарства є вагомими платниками податків, вони частково забезпечують працівників житлом та розбудовують соціальну

інфраструктуру. Досліджувані підприємства планують розвиток не на короткострокову перспективу, а на довгий час, створюючи при цьому передумови для відродження сільської місцевості.

У сучасних умовах господарювання важливо звертати увагу на екологічну складову господарської діяльності. У процесі виробництва необхідно значну увагу приділяти збереженню родючості ґрунтів та екологічного балансу в сільській місцевості. Проте, екологічна ефективність діяльності більшості сільськогосподарських підприємств в Житомирській області не є задовільною (табл. 4).

За наявності галузі тваринництва, високотоварні господарства мають змогу вносити в ґрунт органіку та збалансовувати виробничу структуру. Проте, не виконується повний комплекс робіт щодо догляду за рослинами, спостерігається тенденція зниження родючості ґрунтів, що, у подальшому, може призвести до втрати потенціалу земель сільськогосподарського призначення.

Проаналізувавши показники діяльності сільськогосподарських підприємств Житомирської області, слід відмітити, що серед основних товаровиробників сільськогосподарської продукції за економічними показниками, масштабом виробництва, впливом на соціальну інфраструктуру та навколишнє середовище високотоварні господарства займають лідируючі позиції. Їм вдалося пристосуватися до сучасних ринкових умов, запровадити повний цикл виробництва продукції, яка є конкурентоспроможна і на яку є значний попит. Високотоварні підприємства можуть стати сегментом національної економіки, що буде локомотивом її економічного розвитку.

Таблиця 4. Екологічна ефективність діяльності високотоварних сільськогосподарських підприємств в Житомирській області

Показник	2008 р.		2009 р.		2010 р.		Нормативне значення
	усі підприємства	в т. ч. високотоварні	усі підприємства	в т. ч. високотоварні	усі підприємства	в т. ч. високотоварні	
Внесено органічних добрив, т/га	0,8	2,3	0,7	2,1	0,5	2,2	8,4
Внесено мінеральних добрив, кг д. р. /га	54	87	50	90	52	96	170
Вапнування, т/га	0,5	1,1	0,4	1,0	0,4	1,1	2,9
Частка площ під сидератами, %	3	17	4	16	3	18	24
Переважаючі сівозміни	3–5-пільні	5–7-пільні	3–5-пільні	5–7-пільні	3–5-пільні	5–7-пільні	7-пільні

Джерело: власні дослідження.

Для визначення перспектив подальшого розвитку високотоварного виробництва нами було здійснено анкетування керівників 107 високотоварних господарств. Проведене опитування засвідчило, що основними труднощами для налагодження виробництва є диспаритет цін, відсутність державної підтримки, нерозвинена інфраструктура, результатом чого став дисбаланс виробничої структури більшості високотоварних господарств, переважання рослинницьких галузей та порушення науковообґрунтованого ведення господарювання.

Для подальшого розвитку високотоварного виробництва, постає необхідність проведення ряду підготовчих заходів щодо стабілізації землекористування та підвищення культури ведення землеробства, оптимізації виробничої структури, нарощування поголів'я і продуктивності тварин й вирішення питання кормовиробництва. Слід раціональніше використовувати землю, оскільки екстенсивні шляхи її експлуатації вичерпані. Необхідним є розвиток інфраструктури та створення відповідного інституціонального забезпечення для розвитку високотоварного виробництва.

Висновки

Високотоварне виробництво в аграрному секторі економіки поширене у розвинутих країнах. Його перевагами є нижча собівартість продукції, менші витрати в розрахунку на одиницю продукції, застосування наукових досліджень і розробок, розвиток соціальної інфраструктури. Високотоварні сільськогосподарські підприємства здійснюють первинну обробку та переробку продукції, створюють умови для її зберігання та налагоджують реалізаційну мережу.

Нами досліджено частину високотоварних підприємств із загальною площею сільськогосподарських угідь не менше 1 тис. га, рівень товарності яких 75% і вище та наявність поголів'я ВРХ не менше 100 умовних голів. Доведено, що дані господарства мають кращі показники економічної ефективності, сприяють розвитку соціальної інфраструктури та зберігають екологічний баланс регіону.

Перспективи подальших досліджень. Перспективним напрямом майбутніх досліджень є розробка організаційно-економічного механізму оптимізації виробничої структури високотоварних сільськогосподарських підприємств для ефективного господарювання в умовах Житомирської області.

Література

1. Азізов С.П. Організація виробництва і аграрного бізнесу в сільськогосподарських підприємствах: підручник / С. П. Азізов, П.К. Канінський, В.М. Скупий ; за ред. С.П. Азізова. – К.: ІАЕ, 2001. – 834 с.

2. Амбросов В.Я. Великотоварні підприємства як основа впровадження інновацій / В. Я. Амбросов, Т. В. Маренич // Економіка АПК. – 2007. – № 6. – С. 14–19.

3. Андрійчук В. Г. Сучасна аграрна політика: проблемні аспекти / В.Г. Андрійчук, М. В. Зубець, В. В. Юрчишин. – К.: Аграрна наука, 2005. – 140 с.
 4. Збарський В.К. – Конкурентоспроможність високотоварних сільськогосподарських підприємств : монографія / В.К. Збарський, М.А. Місевич. – К. : ННЦ ІАЕ, 2009. – 310 с.
 5. Малік М.Й. Основи аграрного підприємництва / М. Й. Малік. – К.: ІАЕ, 2000. – 582 с.
 6. Месель-Веселяк В. Я. Розвиток форм господарювання в аграрному секторі України (результати, проблеми) / В. Я. Месель-Веселяк // Економіка АПК. – 2006. – № 12. – С. 34–41.
 7. Молдаван Л. В. Форми господарювання в аграрному секторі країни в умовах глобалізації / Л. В. Молдаван // Економіка АПК. – 2010. – №1. – С. 13–17.
 8. Організація сільськогосподарського виробництва: підручник [для студ. економ. спец. вищих аграр. закл. освіти] / Т. С. Тарасенко, Л. Я. Зрібняк, М.М. Ільчук [та ін.]; за ред. Г. С. Тарасенка та ін. – К.: ФАДА, ЛТД, 2000. – 446 с.
 9. Саблук П. Т. Аграрна економіка і політика в Україні: підсумки минулого та погляд у майбутнє / П. Т.Саблук. – К.: Ін-т аграр. економіки, 2001. – 210 с.
 1. Узун В. Я. Крупный и малый бизнес в сельском хозяйстве России: адаптация к рынку и эффективность / В. Я. Узун. – М.: ФГНУ “Росинформагротех”, 2005. – 184 с.
-